

POLEMIKUS JEGYZETEK

Heine nagyságáról és időszerűségéről

A címben jelzett polémia nem arra utal, hogy ismét vitába kellene szállnunk ellenségeivel. Heinének ugyanis manapság sem hazájában, sem külföldön nincsenek ellenségei. Ellenfelei is alig. Barátja és csodálója — annál több.

Az, akivel a legélesebben kell vitatkoznom, nem egyik vagy másik csodálója, aki *másként* és *másért* olvassa, dicséri és portálja, mint én, vagy mint egyes más marxista irodalmárok. Elsősorban *önmagam* viszonyulását kell felülvizsgálnom a költőhöz, akinek százhetvenötödik születésnapját ünnepli nemcsak az irodalmi világ, hanem egyrészt egyszerűen a *világ*, másrészt — és ez az örvedetesebb és viszonylag újabb, bár nem meglepő — saját szülőhazája, a két Németország.

A Német Demokratikus Köztársaságban a klasszikusok weimari intézete gondozza Heine hagyatékát. Németország Szövetségi Köztársaságban a Heine-levéltár, amely Heine Intézetté alakult át, együttműködésben az újonnan alapított düsseldorfi egyetem germanisztikai tanszékével s azzal a Hoffmann és Campe kiadóval, amely — akárcsak Heine életében — ma is Hamburgban székel, s továbbra is kiadója műveinek. Újabban pedig a Heine-szakirodalom termékeinek, közöttük az immár több mint egy évtizede megjelenő *Heine Jahrbuch*nak, Carl Brinitzer Heine-életregényének, Manfred Windfuhr Heine-tanulmányainak, Thomas Mann zenész fia, Michael Mann könyvének Heinéről mint zenekritikusról, Joseph A. Krause monográfiájának Heine hamburgi éveiről, Eric Lüth *Hamburg zsidói Heine idején* című könyvének és számos egyéb kiadványnak. Egyetlen kiadó, igaz, Heine szempontjából nem akármilyen kiadó példájával illusztráltam azt, amit Walter A. Behrensohn, a Svédországban élő német irodalomtörténész, az emigrációs irodalom kutatásának mestere, egy lelkes és egyben erősen kritikus tanulmányában így nevez: örvedetes fordulat a Heine-kutatásban.

Valóban: örvedetes fordulat a Heine-kutatásban. Igen örvedetes, talán már túlságosan is örvedetes fordulat.

Bizonyítsák a fordulatot, azt, hogy a fordulat csakugyan örvedetes, és azt is, hogy nem egészen indokolatlan már túlságosan is örvedetesnek tekinteni, meztelen és távolról sem teljes adatok. A fordulat a legteljesebb a Heine-filológia legszakosítottabb és Heine évszázados száműzöttsége idején legelhanyagoltabb területén: a Heine-szövegek gondozásában.

Ad vocem Heine-szövegek: a sors pozitíven — és majdnem az fut ki tollam alól, hogy történetileg igazságosan — bonyolítja a költő kéziratának a sorsát... Legalább a Heine-kutatók soraiban közismert, hogy a düsseldorfi Heine-archívum gazdag kéziratos anyagának megvásárlása egy magángyűjteményből azoknak az összegeknek a felhasználásával történt, amelyeket egy Heine-émlékmű felállítására gyűjtöttek, még az első világháború előtt. Eredeti céljukra való felhasználásukra nem

kerülhetett sor, mivel egy erősen reakciós inspirációjú kampány megakadályozta az emlékmű felállítását. Ma sincs szobra Heinének szülővárosában.

Ezzel szemben ércnél maradandóbb (egyben a pusztulásnak is leginkább kiszolgáltatott) kéziratának jó része biztos otthonra talált a Heine-levéltárban, s egyik fő forrása a legalaposabban és egyben a legkorszerűbb elektronikus adatfeldolgozó berendezésekkel előkészített kritikai kiadásnak, melynek első kötete rövidesen megjelenik a Hoffmann és Campe cégnél. E kritikai kiadás másik fő forrása a párizsi Bibliothèque Nationale Heine-gyűjteménye.

A Schocken család birtokában őrzött, és mennyiségében, jelentőségében a düsseldorfi Heine-levéltár anyagához mérhető kéziratokért Düsseldorf versengett a francia nemzeti könyvtárral. Párizs győzött. Örvendetes győzelem ez, mivel jelképes és szép dolog, hogy a költő kéziratait egymással versenyben őrzi az a város, ahol a költő született és amely életében, hosszú évtizedeken át holtában is, oly mostohán bánt ez ideig legnagyobb fiával, és a Szajna-parti metropolis, amely befogadta és haláláig oltalmazta, megismertette legkiválóbb gyermekeivel, és mégis fenéig itatta vele nemcsak a testi szenvedés, hanem a kínzó honvágy bürök-serlegét.

A párizsi könyvtár Heine-anyaga annál inkább teljesítheti feladatát a kritikai kiadásban, mivel a Centre Nationale de la Recherche Scientifique, a francia tudomány legmagasabb fóruma Heine-kutató csoportot alakított, a francia állam pedig anyagiilag is támogatja a vállalkozást. Heine álma a francia—német békéről és testvériségről annál is inkább megvalósulóban van hagyatéka körül, mivel a francia szakemberek nemcsak a düsseldorfi Heine-kiadás előkészítésében vesznek részt, természetesen főként a költő élete és műve francia vonatkozásainak feldolgozásával, hanem a már előrehaladottabb állapotban lévő weimari Sekulärausgabének, a költő halála századik évfordulóján, 1956-ban indított emlékkiadásnak is munkatársai.

Itt a helye megmondanom, miért tekintem a Heine-filológia mai állapotát nemcsak örvendetesnek, hanem egyben, talán nem egészen indokolatlanul, túlzott gazdagsága folytán túlságosan is örvendetesnek. Pontosan az egymással párhuzamosan futó, de az euklideszi paralellákhöz hasonlóan egymással nem találkozó két kiadás létezése miatt. E kettősség a filológiai értelmezést munkáló „Sekundärliteratur“-ban is jelentkezik. A német Heine-kutatás e kettőssége éppen úgy a német történelem terméke, mint maga Heine és műve. Nemcsak a múlt továbbélésének terméke és bizonyítéka, hanem egyben a történelmileg lehetséges pozitív megoldások reményeit is megcsillantja. Nem méltatlan sem Heine szándékaihoz, sem költői és nemzeti jelentőségéhez az a mód, ahogyan a jelen szellemi harcaiban nemcsak jelen van, hanem tanúskodik, hanem részt is vesz.

A Heine-recepció eredményeit, nehézségeit és feladatait hadd érzékeltessem látószólag szerénytelenül, ámbár sok évtizedes hűség és munkálkodás címén talán nem egészen jogtalanul, saját példámon. 1952-ben bizony elég viharos időben látott napvilágot a valójában 1950-ben készült *Üzenet a XX. századnak* című válogatásom a könyv alcímének jelzése szerint „Heine harcok írásából“. A könyv a *Haladó hagyományok* Gaál Gábor szerkesztette sorozatának nyolcadik köteteként jelent meg. A terjedelmes előszó, melyet szégyellni ma sincs okom, annál inkább nem kevés és nem is jelentéktelen vonatkozásban alaposan felülvizsgálom, a következő sorokkal végződött:

„A Loreley-dalt ma is énekeljük. De akkor énekelhetjük majd teljes szívből [...], ha a felperzselt föld és az elárasztott vidék stratégiának bűnös szándékait véglegesen megghiúsítja a népek ellenállhatatlan békeakarata...

Addig is dúdoljuk a Loreleyt, meghatódunk »az ifjú szenvedéseken«, de figyelemmel hallgatjuk Heine lázas szavait, a XX. század fiaihoz szóló üzenetét.

Zúgjon, szikrázzék, mennydörögjön a költő haragos verse és prózája; hadd üldözze Heine szava holtában is a béke, a haladás, német hazája és a dolgozó emberiség aljas ellenségeit.“

Ez a bizony elég, talán túl hosszú citátum azt bizonyítja, hogy Heine hagyatékának szellemétől nem idegenül, de stílusától és ízlésétől távol, attól mélyre zuhanva, zaklatott lelkiállapotban írtam — igaz, zaklatott időben, éppen akkor, amikor az egész földkerekségen hallhatóan dörögtek a koreai háború ágyúi — e sorokat.

Nemcsak a fiatalok, hanem az idősebbek sem emlékezhetnek eléggé élesen arra, hogy milyen veszélyes pillanata volt ez a jelenkori történelemnek. Manapság, amikor minden út a tárgyalások, a megértés, a közeledés felé vezet, valóban nehéz megérteni, hogyan kerülhetett az egész világ 1950-ben szinte-szinte a végveszély küszöbére.

Egy éleslátásomra és ízlésemre nem túlságosan hízelgő leleplezéssel tartozom ezen idézet kapcsán. Végső formáját ez esetben rendkívül kompetens és szerencsés lektori beavatkozásnak köszönheti. Az idézett szövegrész az eredeti gépiratban, távoli emlékezetből idézve, hozzávetőlegesen így kezdődött: „Addig Heine dalait nem énekeljük. De akkor énekelhetjük majd...“ A második bekezdés pedig imígyen végződött: „Addig nem dúdoljuk a Loreleyt, nem hatódunk meg az »ifjú szenvedéseken«, de figyelmesen hallgatjuk Heine lázas szavait, a XX. század fiaihoz szóló üzenetét.“

— Hogyan? hogy nem énekeljük Heine dalait? Hogy nem dúdoljuk a Loreleyt? Mit jelent ez a marhaság? Azért is énekeljük, azért is dúdoljuk... — mondta a lektor. És én a lektorokkal való harcaim makacs hagyományaitól eltérően, ez esetben szó nélkül és szegyenkezve engedtem, és így keletkezett kompromisszumként a könyvben megjelent megfogalmazás.

Igaz, hogy az a lektor Szemlér Ferenc volt. Bizony, valaha azt a fényűzést is megengedtük magunknak, hogy ilyen formátumú lektorra bízunk kézirataink tisztábatételét.

Természetesen (vagy talán az önbírálattól óvakodó irodalmi erkölcsünk közepette nem is annyira természetesen), a majd ötven lapnyi szövegből azt a néhány sort idéztem, amely a szó nem esztétikai jelentésében kétségtelenül a legabszurdabb. De az egész bevezető tanulmányt, melynek címe *Heine, a harcok költője*, a nem egészen jó értelemben vett aktualizálás és még inkább a költő bizonyos fokú modernizálása jellemzi. Nem utolsósorban a szocializmushoz, a forradalomhoz, személyesen pedig Marxhoz való viszonyának valójában nem hamis, de mindenesetre és sajnálatosan csonka beállítása is. Nem az volt tehát a hiba, hogy egy feszült és történelmileg konkrét helyzetben válogattam Heinéből, és idéztem versben s prózában azt, ami időszerű volt. E vonatkozásban úgy érzem, nem hibáztam és nem is tévedtem. Túlzásom sem volt túlzott és egészében elítélendő. A magam marxistának vélt értelmezésében az volt hibás — és bizony ez nem volt és ma sem volna kicsiny hiba — hogy a válogatás mögött nem érezhető a Heine-jelenség bonyolultsága, hogy az igaz idézetek révületében elnémul a költő és a forradalom, a költő és a haza, a költő és a történelem kapcsolatainak ellentmondásos, bizony nem happy-endes, konfliktusos jellege.

Hiszem és vallom, hogy ennek az *egy marxistának* és azokban az években nem

kevés társának a konkrét esetben nem hamisító, hanem egyszerűsítő eljárásai, amelyeket a jó ügy sem véd, vagy magyaráz, nem a *marxizmus*, hanem a *marxisták* hibáját, bűnét és mulasztásait jelentik. Olyan hibákat, túlzásokat és egyoldalúságokat, amelyeket a *marxizmus* nevében kell és lehet a ma marxistáinak, kinek-kinek egyéni utakon, pozitív tettekkel, munkával, korszerű fegyverzetben megvalósított sokoldalú és mégsem eklektikus értelmezésekkel túlhaladni a Heine-kérdésben is.

Ebben a szellemben, e gondolkodási és cselekvési program nevében tartom szükségesnek visszatérni egy olyan marxista hagyományhoz, melynek alapjait Heinét illetően az első német marxista kritikus és irodalomtörténész, aki filozófus és történész is volt, nevezetesen Franz Mehring rakta le a *Német történetben*, Heine-életrajzában, a korai német szocialista költészetéről szóló írásaiban, nem utolsósorban mindmáig példás Marx-életrajzában. A magunk egyoldalúságainak s a belőlük fakadó hibáknak és leegyszerűsítéseknek pozitív túlhaladása adhatja meg nemcsak az okot, hanem a tudományos és erkölcsi jogot is arra, hogy a szenvedélyes meggyőződés hangján és a nyugodt érvelés eszközeivel éljünk ott, ahol a mi meggyőződéseinkkel más meggyőződés ütközik, és hogy tiltakozzunk, ha kell, leleplezzünk ott, ahol szándékos vagy akár tudattalan ferdítésekkel találkozunk. Mind a két eset bőségesen előfordul manapság; nem nehéz felfedezni a mind gazdagabbá váló Heine-filológia termékeiben.

A fentiek után szinte felesleges külön is említenem, hogy a düsseldorfi Nemzetközi Heine-kongresszust rendkívül örvendetes jelenségnek tartom, nemcsak pusztán létében, hanem konkrét lefolyásában is. Ennek kategorikus kimondása után szükséges azonban legalább jelezni, hogy a Heine-értelmezésben is indokolt pluralizmus, melyet csak üdvözölhetek, nem egészen kiegyensúlyozottan jelentkezett ezen a tekintélyes fórumon. Ha — mint e jegyzetekben foglalt személyes vallomásokból is kitűnik — vétkeztem s mások talán még ma is vétkeznek Heinének a valóságot nem fedő radikalizálásában, az ellenkező véletet vagy véletlek megszólaltatása, kellő ellensúlyok nélkül, nem kevésbé sajnálatos. Márpedig a kongresszus termeiben a kelletténél halkabban és szürkébben szólalt meg Heine forradalmi hagyatéka. Ez pedig nem vált a kongresszus reprezentativitásának javára.

Az itt felvázolt program megvalósítását természetesen meg sem kísérelhetem ezekben az akaratom ellenére nemcsak töredékes, de talán kissé ideges jegyzetekben. De jelezhetem munkám irányát.

Többen észrevették és német lapokban szóvá is tették azt, hogy a költő születésének százhetvenötödik évfordulójára időzített jubileum — a Düsseldorfban összehívott nemzetközi Heine-kongresszussal, Düsseldorf város nagydíjának Heinétíjjá való átminősítésével, a Heine-emlékbélyeggel (s legalább zárójelben tegyem hozzá: a düsseldorfi egyetem elnevezése körüli, bizony nem egészen jóízű viták egyelőre pozitív megoldás nélkül maradt folytatásával) — szinte mesterségesen megteremtett alkalom történelmileg elmulasztottak pótlására, méltánytalanságok jóvátételére, Heine végleges befogadására, recepcionálására.

Valóban rendszerint „kerek évfordulókat” szoktak ünnepelni. A költő halálának századik évfordulóján még nem volt eléggé érett a helyzet. Születése kétszázadik évfordulójáig, végső fokon dicséretes okokból, nem kívánnak késlekedni. Méltánytalanság volna fennakadni ezen a kissé megkésített, de mégis dicséretes sietségben. Magam is bekapcsolódtam ebbe az ünnepségbe. Oly módon, hogy a Téka sorozat számára lefordítottam Heine *Vallomásait* és jó néhány más, egészen késői írását és levelét a matrácsír utolsó éveiből, sőt nem kevés szöveg esetében utolsó évből. Ez

az anyag alkalmat kínál, azt is mondhatnám, már magával a válogatással parancsolóan megköveteli a töredékesen válogatott Heine helyett végre az egész Heinét bemutatni. Ezt kísérlem meg a bevezető tanulmányban, a részletes kommentárookban.

Ha pedig ehhez a kis kötethez egy másik is járulna, amely teljes egészében adná az 1854-ben, tehát két évvel a költő halála előtt megjelent válogatott írások versanyagát, akkor olyan kilátó épülne a próza-szövegekből és a költeményekből, amely elősegítené az igazi Heine sokoldalú és hűséges recepcionálását, amihez éppen úgy hozzátartozik — a marxista kutató számára is kötelezően — teológiai nézeteinek értelmezése, beleértve késői megtérését a személyes Isten eszméjéhez, mint nem kevés ellentmondásának elfogulatlan és bátor feltárása. Ez és csak ez adhatja véglegesen a marxista kutatónak és Heine csodálójának az erkölcsi jogot és a cáfolhatatlan érveket ahhoz, hogy benne — Engels és Marx nyomán, Heine és kettejük egész kapcsolatának ismeretében is — a szocializmus egyik legelső és mindmáig talán leghatásosabb költőjét, a német és minden más nacionalizmus elszánt ellenfelét is lássa, és vitába szálljon mindazokkal, akik éppen erről a Heinéről feledkeznek meg, vagy ezirányú üzenetét szűrítik el. Szerencsére, végső fokon a siker lehetősége nélkül. Ennek biztosítására elégséges szövegeiben, hűséges és korszerű értelmezésben, magát a költőt megszólaltatni.

Szép, sürgető és nem könnyű feladat ez, megoldásához hozzájárulni olyan becsvágy, amely kísértő és dicséretes.

Pál Lajos:
Az első hó